

WHITEPAPER

BESTAANSZEKERHEID VOOR FORENSISCHE CLIËNTEN

Samenvatting

Veel forensische cliënten kampen met problemen op meerdere leefgebieden. Zo heeft een aanzienlijk deel van hen te maken met problemen ten aanzien van dagbesteding (opleiding of werk), financiën, huisvesting, mentale en fysieke gezondheid en verslaving. Deze factoren hangen bovendien samen en versterken elkaar. Dit beperkt de kansen van forensische cliënten op duurzame re-integratie en vergroot het risico op terugval in criminaliteit. Uitvoerend professionals worstelen regelmatig met het begeleiden van forensische cliënten bij deze verschillende problemen, vanwege beperkte tijd, kennis en vaardigheden en verschillend lokaal beleid en hulpverleningsaanbod. Een integrale visie op en aanpak van multiproblematiek onder forensische cliënten is dan ook nodig om duurzame bestaanszekerheid voor hen te realiseren.

Dit whitepaper geeft een achtergrondschets van de doelgroep, de problematiek waarmee deze cliënten kampen en de belemmeringen die zij en professionals die hen begeleiden ervaren in de aanpak daarvan. Uit deze achtergrondbeschrijving volgen drie kernconstateringen; op basis van elk van deze constatering wordt een toekomstrichting geschetst voor praktijk, beleid en onderzoek:

1. Constatering 1: *Voor een vroegtijdige en duurzame aanpak van multiproblematiek is aandacht voor integrale preventie onder jongeren essentieel*
 - Toekomstrichting 1: Inzet op preventie en jeugd
2. Constatering 2: *Duurzaam borgen van bestaanszekerheid vraagt een andere visie op kansengelijkheid*
 - Toekomstrichting 2: Inzet op werken vanuit visie op duurzame bestaanszekerheid en kansengelijkheid
3. Constatering 3: *Voor een systematische en onderbouwde aanpak van multiproblematiek is actieve en brede samenwerking cruciaal*
 - Toekomstrichting 3: Inzet op verbreding en versterking van een integrale, evidence based aanpak

ACHTERGROND

Inleiding

Wanneer iemand wordt veroordeeld voor een strafbaar feit, kan daarvoor door een rechter een straf of maatregel worden opgelegd. De rechter kan daarbij onder meer besluiten tot een gevangenisstraf. Jaarlijks keren in Nederland tienduizenden – zo rond de 30.000 – gedetineerde personen vanuit detentie terug in de samenleving.¹ Tijdens de detentieperiode ontvangen zij met name begeleiding van in Pentitentiaire Inrichtingen (PI's) werkzame casemanagers. Deze begeleiding richt zich vooral op het werken aan de door Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) – verantwoordelijk voor het gevangeniswezen en de justitiële jeuginrichtingen in Nederland – geformuleerde basisvoorwaarden voor re-integratie²: identiteitsbewijs, onderdak, schuldenaankpak, zorg, en werk en inkomen. Een deel van de mensen die in aanraking komen met justitie leeft in vrijheid maar heeft – hetzij als monitoring van het recidiverisico na afloop van een gevangenisstraf als voorwaarde voor vrijlating, hetzij met een voorwaardelijke gevangenisstraf als stok achter de deur om zich te houden aan de door de reclassering gestelde voorwaarden – verplicht contact met de reclassering. Jaarlijks hebben zo'n 60.000 mensen contact met één van de drie Nederlandse reclasseringsorganisaties (3RO): Reclassering Nederland (RN), Stichting Verslavingsreclassering GGZ (SVG) en Leger des Heils Jeugdbescherming & Reclassering (LJ&R). Ze hebben dit contact met de reclassering omdat er een advies over hen wordt uitgebracht aan de rechtbank (ca. 25.000 per jaar) of omdat ze onder toezicht staan (ca. 15.000), een werkstraf uitvoeren (ca. 25.000 per jaar) of een gedragsinterventie volgen (500 à 1000 per jaar). Al met al kent Nederland ruim 200.000 uitvoerend sociaal professionals.³ Hiervan begeleiden ruim 20.000 professionals forensische cliënten: cliënten die aanraking zijn gekomen met justitie.⁴ Doel van deze begeleiding van onder meer casemanagers in gevangenissen, reclasseringswerkers, en sociotherapeuten en groepsleiders in de forensische (verslavings)zorg is de kans op terugval in criminaliteit te verminderen en maatschappelijke re-integratie te bevorderen.

¹ Zie <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/recidive/begeleiding-tijdens-de-gevangenisstraf>.

² Zie <https://www.dji.nl/justitiabelen/volwassenen/reintegratie/basisvoorwaarden-re-integratie>.

³ Zie o.a. Movisie (2024). *Werken aan professionalisering van sociaal werk*. Movisie.

⁴ Zie o.a. Movisie (2017). *Competentieset forensisch sociaal professional*. Movisie.

Veel forensische cliënten kampen met multiproblematiek die resocialisatie belemmert

Deze forensisch sociaal professionals merken in hun dagelijkse werkpraktijk regelmatig dat veel cliënten kampen met meerdere problemen rondom onder meer mentale en fysieke gezondheid, verslaving, inkomen en (complexe) schulden.⁵ Daarbij constateren ze dat dergelijke problemen vooruitgang op diverse levensdomeinen – waaronder het vinden en behouden van huisvesting of dagbesteding in de vorm van bijvoorbeeld een opleiding of baan en het opbouwen van een steunend sociaal netwerk en aangaan van duurzame relaties – belemmeren. Daarmee belemmeren deze problemen ook maatschappelijke re-integratie en verhogen ze het risico op (terugval in) criminaliteit. Dit komt onder meer doordat ze het leven van cliënten ontregelen en stress veroorzaken, en daardoor ervoor zorgen dat cliënten geen ruimte ervaren om andere problemen aan te pakken en soms geen andere mogelijkheid meer zien dan terugkeer in criminaliteit.

Achtergrondfactoren van multiproblematiek hangen sterk samen en versterken elkaar

Vaak vinden de problemen waarmee cliënten kampen hun oorsprong al in de vroege jeugd. Veel cliënten hadden in hun jeugd te maken met mishandeling, misbruik, verwaarlozing en het in beperkte mate aanleren van basale levensvaardigheden. Daardoor hebben zij minder vaardigheden voor herstel uit lastige situaties. Deze instabiliteit kan vervolgens bijvoorbeeld leiden tot het ontwikkelen van gedragsproblemen of verslaving, soms gecombineerd met mentale of fysieke gezondheidsproblemen. Als gevolg daarvan kan het zo zijn dat ze niet in staat zijn hun opleiding af te ronden – en in sommige gevallen dus geen startkwalificatie behalen – of te werken, waardoor ze minder kans hebben op een stabiele en zelfredzame toekomst. Sociale en culturele factoren – zoals schaamte voor problemen of gerichtheid op collectief belang – kunnen de problemen versterken. Andersom kan het ook zo zijn dat beperkt inkomen en gebrek aan werk andere problemen – zoals verslaving, psychische en gezondheidsproblemen en risico op criminaliteit – op hun beurt vergroten. Verschillende risicofactoren zijn dus niet alleen aparte risicofactoren, maar versterken elkaar en zijn onderling gerelateerd.⁶

⁵ Zie o.a. Van Beek, G., De Vogel, V., & Van de Mheen, H. (2020). Financiën: een risicofactor voor delictgedrag. *Proces*, 2, 136–156.

⁶ Zie o.a. Van Beek, G. (2022). *Mea culpa: The complexity of financial problems among probation clients*. Tilburg University/Hogeschool Utrecht.

Hulp bij multiproblematiek is complex voor cliënten zelf en begeleidend professionals

De toegang tot hulp bij diverse problemen is voor forensische cliënten vaak beperkt. Regelmatig voldoen ze niet aan (on)officiële toegangsvoorwaarden voor hulp en worden ze geweigerd als gevolg van de complexiteit van hun problematiek en gedrag, die zich – vaak versterkt door verslaving en psychische problematiek – onder meer uit in agressie, intimidatie en weerstand. Bovendien vallen ze frequent terug in problemen – zoals verslaving of schulden – of delictgedrag, of zorgen verslaving of fysieke of mentale gezondheidsproblemen ervoor dat ze niet in staat zijn zich aan afspraken met organisaties te houden. Daarnaast is voor zowel structurele oplossingen voor problemen op diverse leefgebieden als vermindering van delictgedrag gedragsverandering nodig. Het werken aan beiden vraagt veel van de doelgroep. Verder overzien veel cliënten het traject dat nodig is om problemen aan te pakken niet en zijn de stappen die ze daarvoor moeten nemen vaak te moeilijk, regelmatig als gevolg van een licht verstandelijke beperking die is oververtegenwoordigd onder forensische cliënten. De communicatie vanuit organisaties sluit bovendien veelal niet aan op hun niveau. Als gevolg hiervan voelen cliënten zich vaak hopeloos.

Ook voor professionals is begeleiding van cliënten met multiproblematiek vaak lastig. Als gevolg hiervan voelen ook zij zich in de begeleiding vaak machteloos. Ze kampen regelmatig met een gebrek aan kennis en vaardigheden en als gevolg daarvan handelingsverlegenheid, waardoor zij problemen niet bespreekbaar maken, daadwerkelijk aanpakken of cliënten adequaat doorverwijzen. Ook kennen professionals niet altijd de mogelijkheden om cliënten zelf bij financiële problematiek te ondersteunen of door te verwijzen. Dit wordt versterkt doordat lokaal beleid en hulpverleningsaanbod verschilt. Soms missen cliënten bovendien praktische randvoorwaarden die nodig zijn willen professionals hen adequaat kunnen begeleiden, zoals inkomen, huisvesting, geldig identiteitsbewijs of postadres.

CONSTATERINGEN

Constatering 1: Voor een vroegtijdige en duurzame aanpak van multiproblematiek is aandacht voor integrale preventie onder jongeren essentieel

Veel investeringen vanuit politiek, beleid en maatschappelijke organisaties zijn gericht op de aanpak van uitwassen van problemen, zoals de aanpak van complexe schulden en ondermijnende criminaliteit. Ook in verbetering van hulp en ontwikkeling van nieuwe initiatieven wordt veel energie gestoken. Aanpak van grote problemen en verbetering van hulp is uiteraard een nobel streven. Dit streven is echter veelal primair gericht op het aanpakken van de *gevolgen* van problemen in de *huidige* situatie en niet op de diepgewortelde oorzaken ervan. Bovendien laat hersenonderzoek zien dat juist jongeren – omdat hun brein nog in ontwikkeling is – extra kwetsbaar zijn voor onder meer gokreclames, influencing, specifiek op hen gerichte campagnes en kopen op afbetaling (*'buy now, pay later'*). Dit geldt eens te meer voor jongeren die van huis uit in beperkte mate vaardigheden aangeleerd hebben gekregen. Daarom is voor effectief aanpakken van multiproblematiek onder forensische cliënten eerder én meer preventief ingrijpen nodig.

Constatering 2: Duurzaam borgen van bestaanszekerheid vraagt een andere visie op kansengelijkheid

Problemen ten aanzien van onder meer financiën, huisvesting, dagbesteding en gezondheid hebben altijd veel impact op het leven van mensen. De gevolgen ervan zijn voor forensische cliënten echter extra groot omdat ze de terugkeer naar de samenleving belemmeren. Daarbij is de toegang tot hulp bij dergelijke problemen voor hen extra complex en beperkt. Bovendien klinkt in de maatschappij wanneer er incidenten plaatsvinden binnen het forensische domein vaak een roep om meer focus op veiligheid en strengere straffen. 'Schuld hebben' wordt bovendien vaak gerelateerd aan 'schuldig zijn'. Voor forensische cliënten geldt nog sterker de gedachte dat hun problemen hun eigen schuld zijn en daarmee dat het oplossen ervan ook hun eigen verantwoordelijkheid is. Vanuit onderzoek is echter bekend dat alleen straffen niet werkt, maar dat dit moet worden gecombineerd met behandeling en begeleiding waarbij wordt gewerkt aan gedragsverandering. Cliënten worden standaard gezien als daders, maar hebben vaak ook geleden onder omstandigheden, als gevolg waarvan ze met een achterstand in het leven startten en anderen aandoen wat ze zelf hebben gemist. In veel opzichten zijn de omstandigheden van mensen met multiproblematiek die niet in aanraking komen met justitie vergelijkbaar met die van hen die dit wel komen. In bepaalde gevallen behoedt de aanwezigheid van beschermende factoren zoals een steunend sociaal netwerk of sterkere oplossingsvaardigheden mensen voor delictgedrag. Ook cliënten die niet in aanraking komen met justitie hebben echter vaak te maken met verschillende diepgewortelde problemen op meerdere leefgebieden.

Gezondheidsverschillen en multiproblematiek hangen dan ook niet alleen samen met beperkte vaardigheden, maar ook met omstandigheden waarin men leeft of heeft geleefd. Voor de kansen die men heeft in het leven en de mate waarin men het leven gezond, legaal en duurzaam kan vormgeven doet het nog altijd ertoe waar men opgroeit. Daarbij zijn het de (gevolgen van de) problemen die stress veroorzaken, maar zorgen de structuren in maatschappij, beleid en hulpverlening ervoor dat zowel cliënten zelf als begeleidend professionals zich vaak machteloos voelen. Dit maakt dat cliënten soms geen andere uitweg zien dan terugkeer naar de criminaliteit. (Terugkeer naar) criminaliteit is dan ook vaak niet alleen een kwestie van onwil, maar van onmacht. Druk op cliënten verhogen is daarom geen oplossing, maar heeft eerder het tegenovergestelde effect dat zij terugkeren naar de criminaliteit en geen andere oplossingen voor problemen leren. Daarom is verbetering van de toegang tot hulpverlening, specifiek voor mensen die een delict hebben gepleegd, vanuit een basishouding van kansengelijkheid in plaats van wantrouwen essentieel. Als het systeem hetzelfde blijft, zijn de mogelijkheden van professionals en het effect van hun acties immers beperkt, zelfs wanneer ze onderling samenwerken. Pas wanneer vanuit een dergelijke basis van kansengelijkheid duurzame bestaanszekerheid wordt gecreëerd kunnen mensen met multiproblematiek werken aan toekomstperspectief.

Constatie 3: Voor een systematische en onderbouwde aanpak van multiproblematiek is actieve en brede samenwerking cruciaal

Organisaties zijn nu – mede als gevolg van financierings- en verantwoordingsstructuren – veelal sterk intern gericht. Elke organisatie geeft haar verantwoordelijkheid voor het eigen gedeelte in het traject van de cliënt naar beste kunnen vorm. Dit resulteert echter veelal erin dat hulpverlening primair is ingericht vanuit de taakstelling van de organisatie en in mindere mate vanuit het geheel aan problematiek en het totale traject van de cliënt. Mede als gevolg hiervan wordt hulp veelal niet integraal vormgegeven en ontstaat regelmatig discontinuïteit bij in-, door- en uitstroom en (daarmee gepaard gaande) overdracht. Naast dat organisaties nu voornamelijk intern zijn gericht, gaan zij – in lijn met de maatschappelijke tendens van de afgelopen jaren – vaak in sterke mate uit van een grote zelfredzaamheid van cliënten. Veel cliënten hebben echter niet het vermogen zelf hulp te vragen of zijn al dusdanig wantrouwend jegens (overheids)instanties dat zij dit – niet vanuit onwil maar vanuit teleurstelling – niet doen. Actief benaderen van cliënten en daarin als organisaties samen optrekken is daarin dus essentieel om problemen vroegtijdig te kunnen signaleren en sneller interventies te kunnen inzetten. Meer adequate, vroegtijdige, structurele en systematische samenwerking tussen professionals vanuit ieders expertise is dus cruciaal in de aanpak van multiproblematiek onder forensische cliënten.

TOEKOMSTRICHTINGEN

Toekomstrichting 1: Inzet op preventie en jeugd

Veel problematiek heeft al een oorsprong in de vroege jeugd en wordt – mede als gevolg van intergenerationele overdracht – gestuurd door diepgewortelde (sociale) patronen. Daarom is het voor een duurzame aanpak van deze problemen belangrijk meer te investeren in preventie en het voorkomen dat problemen escaleren waardoor zware hulp nodig is, specifiek onder jeugdigen. Daarbij dient er in financiële educatie meer aandacht te zijn voor de risico's die financiële keuzes kunnen veroorzaken, de zaken die jongeren moeten weten en regelen wanneer zij 18 jaar worden en de vaardigheden die zij nodig hebben om financieel zelfstandig te leven. Veel jongeren krijgen van huis uit niet of in beperkte mate basale (financiële) vaardigheden aangeleerd. Dit ligt ten grondslag aan keuzes die ze later in hun leven maken en wordt versterkt door maatschappelijke prikkels. Deze constatering onderstreept de maatschappelijke taak om jongeren hierin te ondersteunen. Bovendien vraagt dit reflectie vanuit beleid en politiek op de wijze waarop jongeren kunnen worden beschermd tegen verleidingen waartegen zij nog niet bestand zijn.

Toekomstrichting 2: Inzet op werken vanuit visie op bestaanszekerheid en kansengelijkheid

De gevolgen van veel problemen zijn extra groot voor forensische cliënten, het aanpakken ervan is extra complex en hulp daarbij is voor hen extra beperkt. Daarom is het van belang dat vanuit landelijke politiek, gemeenten en maatschappelijke organisaties meer aandacht wordt besteed aan verschillende groepen kwetsbare burgers, waaronder forensische cliënten. Meer aandacht is daarbij specifiek nodig voor de sociale en individuele factoren die problemen veroorzaken en de vaardigheden die cliënten nodig hebben om deze aan te pakken, te verminderen en te voorkomen. Inzicht hierin biedt namelijk handvatten voor professionals, beleidsmakers, politici en onderzoekers om meer zicht te krijgen op de factoren die een rol spelen in delictgedrag en daarop in te spelen middels adequaat beleid en interventies om cliënten te helpen tools te ontwikkelen voor pro sociaal gedrag. Dit vereist ook een andere visie op kansengelijkheid, onder meer als het gaat om gezondheidsverschillen en toegang tot hulp. Uiteraard is vergelding richting de maatschappij en eventuele slachtoffers nodig. Effectief aanpakken van multiproblematiek onder forensische cliënten en voorkomen dat zij terugvallen vraagt dan ook een andere blik op ouderschap en slachtofferschap en oplossingen die zowel recht doen aan vergelding als stress verminderen en ruimte creëren voor cliënten om aan hun problemen te werken. Alleen dan krijgen ze écht een tweede kans of hoeveel kansen dan ook nodig zijn en hebben ze echt kans op een toekomst zonder multiproblematiek.

Toekomstrichting 3: Inzet op verbreding en versterking van een integrale, evidence based aanpak

Verschillende problemen onder forensische cliënten staan niet op zichzelf, maar zijn onderling sterk verweven en versterken elkaar. Daarom is het van belang dit vraagstuk van multiproblematiek integraal te benaderen en interdisciplinair op te pakken. Daarbij is het nodig dat samenwerking verder gaat dan het incidenteel bij elkaar opvragen van de stand van zaken. Elke betrokken professional dient in samenwerking gericht de eigen expertise te kunnen inzetten. Zo kunnen forensisch sociaal professionals begeleiden vanuit hun kennis van forensische cliënten en (de complexiteit van) het bijbehorende gedrag, schuldhulpverleners en beschermingsbewindvoerders vanuit hun expertise op het gebied van financiële begeleiding, professionals binnen de verslavingszorg ten aanzien van verslavingsproblematiek, en ambulante begeleiders en andere sociaal professionals vanuit hun vaardigheden in ondersteuning bij materiële problemen en praktische zaken, zoals het meegaan naar afspraken en ordenen van administratie. Dit vraagt een integrale aanpak binnen de justitiële keten – waaronder gevangeniswezen, reclassering, forensische zorg en (forensische) verslavingszorg – samen met sociaal domein – waaronder beschermingsbewindvoering, schuldhulpverlening, ambulante begeleiding, sociaal wijkteams, jobcoaching en jeugdhulpverlening. Omdat cliënten veelal niet zelf de stap naar hulp zetten, is een proactieve en outreachende werkwijze van organisaties daarbij vereist. Bovendien is het cruciaal dat daarbij ook actief wordt samengewerkt met schuldeisers en werkgevers, maar ook met het netwerk van cliënten. In een dergelijke brede, preventieve aanpak is het cruciaal te werken op basis van wat bewezen effectief is met oog voor goede onderlinge informatie-uitwisseling en niet vanuit het systeem en de processen van organisaties te denken, maar in maatwerk het traject, de levensloop en de behoeften van cliënten centraal te blijven stellen om discontinuïteit in hulpverlening te voorkomen.

Voor een duurzame aanpak van multiproblematiek is het daarbij essentieel te luisteren naar de stem van de doelgroep zelf. Te vaak wordt in beleid, politiek en onderzoek alleen gepraat over en niet met de mensen die het betreft. Daarom is het cruciaal te spreken met burgers over wat zij in deze bredere aanpak nodig hebben, zonder de ervaring van één persoon te verheffen tot dé waarheid en systemen over boord te gooien enerzijds, en zonder verhalen af te serveren als enkel ervaringen en systemen in stand te houden als houvast anderzijds. Bovendien zien we in het (forensisch) sociaal domein de tendens dat nieuwe ideeën met veel enthousiasme worden uitgetoetst in pilots en andere kortdurende initiatieven. Regelmatig worden deze echter weer beëindigd vanwege logische kinderziektes en/of aflopende financiering. Geen enkele nieuwe werkwijze is echter in één keer volledig effectief. Daarom is het cruciaal te leren van wat wel en niet werkt en op basis daarvan methoden en interventies door te ontwikkelen. Daarnaast zal een dergelijke brede aanpak alleen slagen wanneer geen enkele partij baat heeft bij het in stand houden van de problematiek en is het dus cruciaal dat verdienmodellen – denk aan het overkopen van vorderingen in de incassowereld – worden doorbroken.